

Mediatransformasie dek die tafel vir 'n nuwe joernalistiek

J.D. Froneman
Departement Kommunikasie
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM

Abstract

Media transformation sets the scene for a new journalism

Since 1993 the South African media have been going through a period of fundamental transformation. This process has resulted in a phenomenon of black journalists and whites with credentials as anti-apartheid activists, moving into senior editorial positions at the South African Broadcasting Corporation (SABC) as well as at newspapers. This article briefly describes the said transformational steps within the framework of existing media models, inter alia the developmental, social-responsibility and democratic-participatory models. Journalism covering the arts, culture and literature is thereby placed within a broader media context. It is concluded that the dominant media model(s) will determine the kind of journalism we can expect in future.

1. Inleiding

Die plaaslike massamediabedryf word wesenlik beïnvloed deur die transformasieprosesse wat die Suid-Afrikaanse samelewing die afgelope jare ingrypend verander. Die media is egter nie net 'n onderafdeling van dié polities-sosiale konteks nie; dit het ook sy eie dinamika wat die medialandskap stuk vir stuk transformeer, met gevolge vir onder meer die politiek en kultuur.

Die veranderinge op die terrein van die openbare uitsaaibedryf én by persmaatskappye dateer van voor die eerste nie-rassige demokratiese verkiesing in April 1994. Sedertdien is teen 'n versnelde tempo aandag gegee aan sleutelkwessies soos swart bemagtiging, wat op sigself vele fasette het. In alle geval is die media in 'n hoogs vloeibare situasie en kan nog groot veranderinge te wagte wees (Johnson, 1997). Wat die gevolge van dié veranderinge alles inhou, is nog nie heeltemal duidelik nie, maar begrip van die veranderinge is wenslik en moontlik. In die lig daarvan kan die ontwikkeling van joernalistieke dekking van die kunste, letterkunde en taalkwessies verstaan word en gepoog word om dit in terme van bestaande mediatipologieë te begryp.

In hierdie artikel word gevolglik die volgende aspekte betrek:

- Die onderliggende normatiewe mediamodelle wat tans in die Suid-Afrikaanse media funksioneer, word beskryf.
- 'n Oorsig word gegee van wat reeds in en deur die uitsaai- en persbedryf gedoen is om gestalte aan die nuwe bedeling te gee.
- Aandag word geskenk aan die onafgehandelde mediatransformasieagenda(s).

Onderliggend aan bogenoemde is die vraag of en hoe nuwe eienaarskap en beheer, diverser redaksies, druk op sirkulasie-, kyk- en luistersyfers, asook 'n algemene kultuur van vryheid van spraak die media se hantering van kuns, letterkunde en taalkwessies gaan beïnvloed.

Vanweë die genoemde doelwitte en aard van die onderwerp wat in hierdie artikel bespreek word, word 'n kwalitatiewe beskrywing en analise van onlangse ontwikkelinge aan die hand van genoemde mediamodelle beoog. Daar word noodwendig sterk op koerantberigte en tydskrifartikels staatgemaak – 'n benaderingswyse wat die aktuele aard van die onderwerp benadruk. Die doel is egter nie om 'n inhoudsanalise van beriggewing, artikels en resensies te gee nie, maar slegs om die konteks te probeer skets waarbinne onder andere nuusredaksies funksioneer.

2. 'n Reënboogmedia?

Het Suid-Afrika – wat in euforiese oomblikke die reënboognasie genoem word – reeds 'n reënboogmedia? Of is hy op pad daarheen? Uit die transformasiestappe wat in hierdie artikel beskryf word, is dit duidelik dat 'n nuwe mediabedeling wel die eis van 'n polities-transformerende Suid-Afrika is en dat substansiële vordering reeds op dié weg gemaak is.

Hoewel die uiteindelijke mediaopset nie met stelligheid voorspel kan word nie, is dit so dat die wyse waarop nuus en menings in die media weerspieël word (en in die toekoms weerspieël sal word), grootliks sal afhang van die heersende mediamodel(le). 'n Mediamodel of kombinasie van -modelle verteenwoordig immers 'n bepaalde lewens- en wêreldbeskoulike standpunt en bepaal uiteindelik die nuuswaardes en -voorkeure van die media. Samevattend: die inhoud van die media word bepaal deur die waardebelaaike keuses wat deur mediapraktisyne gemaak word. Dit is dus nodig om aandag aan hierdie waardes te skenk.

Die belangrikste normatiewe mediamodelle wat tans in Suid-Afrika funksioneer en wat saam vorm aan die nuwe medialandskap gee, kan kortliks aan die hand van McQuail (1989:111-123) soos volg beskryf word:

2.1 Die ontwikkelingsmodel

Versoening en nasiebou sit na aan die hart van die Mandela-regering se beleid (Green, 1997). Tog is die nasieboukonsep en sy implikasies vir die media nog nie duidelik uitgespel nie. 'n Analise van die nasiebougedagte as sodanig toon egter aan dat dit duidelike parallels met die ontwikkelingsmediamodel het en 'n vorm van nasionalisme verteenwoordig (Froneman & De Beer, 1993). McQuail (1989:121) stel die nasiebougedagte soos volg: "The one thing which gives most unity to a development theory of the media is the acceptance of economic development itself (thus social change), and often correlating 'nation-building', as an overriding objective."

Meer in die besonder behels dié tipiese Derdewêreldmodel onder meer dat van die media verwag sal word om aandag aan die volgende sake te gee:

- Die bevordering van die "nasionale taal en kultuur"
- 'n Fokus op positiewe nuus
- Spesiale aandag aan nuus uit ander ontwikkelende lande

Uitsprake deur pres. Mandela, adj.pres. Thabo Mbeki en ander swart woordvoerders dui daarop dat die ontwikkelingsmodel (met sy ingeboude nasiebou-element) sterk voorgestaan word (Tugwana, 1996; Mandela, 1996; Ogan, 1997). Hoewel hierdie model op die oog af onskuldig lyk, moet gelet word op sy outoritêre wortels. In terme van die ontwikkelingsmodel het die staat die reg om beperkings op die media te plaas. Verder kan die staat (in die belang van ontwikkeling of nasiebou) sensuur, subsidies en selfs regstreekse beheer regverdig. Kortom, dié model duld nie kritiek nie, hoewel dit nie noodwendig altyd openlik gesê word nie. (Die president van die ANC se vroueliga, Winnie Madikizela-Mandela, se uitsprake in dié verband is 'n uitsondering [vgl. SAUK, 1997].)

Die ontwikkelingsmodel vorm in 'n mate die teenpool vir die konfrontasie-soekende joernalistiek wat dikwels nog in die Weste aangetref word. Die ontwikkelingsmodel eis in elk geval "lojaliteit", soos dié wat pres. Mandela van swart joernaliste geëis het (Misa, 1997:41).

Of ons op pad is na 'n volledige ontwikkelingsmodel, sal die tyd wel leer. Van onmiddellike belang is dat die Suid-Afrikaanse media ook eienskappe van ander modelle toon, in die eersvolgende geval juis ook as 'n resultaat van die politieke grondverskuiwing wat die land die afgelope jare ondergaan.

2.2 Demokraties-deelnemende model

Dié model – met sy klem op deelname aan die demokratiese prosesse deur alle individue, groepe en subgroepe (McQuail, 1989:121-122) – word veral gemanifesteer in die oopstelling van die luggolwe, soos hieronder beskryf word. Daardeur is aan 'n groot verskeidenheid taal-, kulturele en ander groepe die reg gegee om via gemeenskapsradiostasies hul vryheid van spraak te beoefen.

Dié tuisbedryf-radiostasies plaas dikwels groot klem op interaksie met hul luisteraars. Vandaar die uitnodigings deur radiostasies dat luisteraars van hulle moet laat hoor of koerante (onder meer *The Star* en *Beeld*) wat kanale skep waardeur luisteraars kan “terugpraat”. Dié oper benadering vloei regstreeks voort uit die mediagebruiker se “reg tot toegang”. Professionaliteit word nie as eerste vereiste gestel nie. Die media is immers, aldus dié benadering, te belangrik om dit bloot aan professionele mediamense oor te laat (vgl. ook Pahad, 1993).

Die desentralisering van die media is ook in pas met dié benadering. Daarom pas die SAUK se poging tot desentralisasie netjies hierby in, hoewel finansiële beperkinge die volledige uitvoering daarvan in die wiele kan ry.

Die aandrang op 'n meer verteenwoordigende pers (wat eienaarskap, redaksies en inhoud betref) kan eweneens in terme van hierdie model se uitgangspunte verstaan word.

2.3 Sosiale-verantwoordelikheidsmodel

Dié Westerse benadering tot die pers het deur die jare veral neerslag gevind in die hoofstroompers. Formeel gesproke, word in terme van dié model klem gelê op die volgende aspekte:

- Die media se verantwoordelikhede teenoor die samelewing, maar terselfdertyd die media se reg om homself te reguleer
- Professionaliteit, akkuraatheid en “objektiwiteit”
- Pluralisme, oftewel die weerspieëling van verskillende menings
- Die aanvaarding van markkragte se werking.

Met die kritiek wat teen die ou kapitalistiese persbedeling uitgespreek is, word belangrike beginsels van die sosiale-verantwoordelikheidsmodel verwerp – of dan ten minste afgewys as ontoereikend in die praktyk. Vandaar dan ook die stappe wat gedoen is om die deur kapitalisme gevestigde *status quo* oor eienaarskap fundamenteel te verander, soos hieronder beskryf word. Desondanks funksioneer die hoofstroompers in Suid-Afrika nog steeds grootliks in terme van hierdie model. Die klassieke standpunte oor vryheid van spraak (wat deur die

jare deur die hoofstroomers verdedig is) vind juis ook neerslag in die Handves van Menseregte.

2.4 Samevatting

Die Suid-Afrikaanse media kan op die oog af in terme van veral bogenoemde drie mediamodelle verstaan word: teen die agtergrond van die modelle val die klem op onderskeidelik opbouende nuus, toeganklikheid en verantwoordelike onafhanklikheid.

Daarmee word gesê dat daar 'n kombinasie van normatiewe uitgangspunte werksaam is wat mekaar nie noodwendig uitsluit nie. Al die uitgangspunte moet in die oog gehou word wanneer die transformasie van die media vervolgens in groter detail ondersoek word.

3. Transformasiestappe in die uitsaaibedryf

'n Hele aantal stappe is reeds gedoen om die Suid-Afrikaanse media te omvorm. Die media is egter nie heterogeen nie; 'n verskeidenheid uiteenlopende historiese, tegnologiese, wetlike, finansiële, emosionele en normatiewe faktore moet daarom verdiskonteer word wanneer oor mediatransformasie gepraat word. Dat nie alle rolspelers dieselfde motiewe en einddoelwitte het nie, is voor die hand liggend. En dat dit op verskillende wyses in joernalistieke produkte neerslag gaan vind, spreek eweneens vanself – behalwe natuurlik as 'n totalitêre bewind dié diversiteit in die kiem smoor.

Daar moet dus duidelik in gedagte gehou word dat die uitdrukking “transformasie van die media” misleidend kan wees. Dit beteken nie dieselfde vir alle betrokkenes nie. Vandaar ook die afsonderlike bespreking in hierdie artikel van die belangrikste rolspelers in die elektroniese media (of uitsaaibedryf) en die tipomedia (pers en tydskrifte).

3.1 Die openbare uitsaaimedia

Sedert 1936 is die uitsaaiewese, in terme van die Radiowet, deur die Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie gedomineer (vgl. De Villiers, 1993:128-140). Sedert 1948 het dié dominansie saamgehang met die rol van die Afrikaner-Broederbond in die openbare lewe (vgl. Meyer, 1984:103-159; Wilkens & Strijdom, 1980:123-129).

Die transformasie van die uitsaaiewese voor en veral ná die 1994-verkieping, was waarskynlik een van die land se opvallendste transformasieverskynsels (Froneman, 1992). Die proses het egter ook ander manifestasies opgelewer wat 'n impak op die kulturele lewe in die algemeen het of kan hê.

3.1.1 Die SAUK

Die aanstelling in 1993 van 'n nuwe, swart oorheersde SAUK-raad onder voorsitterskap van Ivy Matsepi-Cassaburi (nou ANC-premier in die Vrystaat), asook die aanwys van Zwelakhe Sisulu as uitvoerende hoof, het aangedui waarheen die nasionale uitsaaier sou beweeg. (Sisulu is naamlik oud-redakteur van die “alternatiewe” of “progressiewe” *New Nation* [kyk Louw & Tomaselli, 1991:5-14; Jackson, 1993: 46-69] en seun van die ANC-leiers Walter en Albertina Sisulu.)

Verlede jaar is gekenmerk deur die hernoeming en herlansering van die SAUK se TV-kanale en radiostasies, maar met twyfelagtige finansiële sukses (vgl. Moerdyk, 1997; Cornelissen, 1997a). 'n Verlies aan kykers en daarmee saam advertensie-inkomste asook lisensiegelde, het die SAUK erg geknou (vgl. Thornycroft, 1997a; *The Citizen*, 1997-03-13; Engelbrecht, 1997; Gqubule, 1997).

Die vinnige transformasie van die SAUK – wat selfs kritiek van die linksgesinde *Mail & Guardian* (1997-03-14/19) ontlok het – het veral Afrikaanssprekende kykers aanstoot gegee (vgl. Moerdyk, 1997; Patten, 1995; Froneman, 1994). Afrikaans is nie net drasties op TV ingekort nie, maar Engels is – in pas met die nasiebougedagte – deur die SAUK tot *de facto* nasionale taal verhef. 'n Groot aantal van die beste (blanke) uitsaaiers het met vervroegde pensioen of pakkette uit diens getree en steeds groter druk is op die ou Afrikaanse radiodienste (nou: *radiosondergrense* of RSG) geplaas (kyk Cornelissen, 1997b; Golding-Duffy, 1997a).

Aan die ander kant is onderneem om meer geld beskikbaar te stel aan radiostasies wat in swart tale uitsaai, hoewel die uitsaaitale deur die bank nie meer in die radiostasies se name gereflekteer word nie. Verder word nie-moedertaal-sprekendes asook gekleurde moedertaal-Afrikaanssprekendes nou gereeld op sowel SAfm (die ou Engelse diens) en *radiosondergrense* gehoor. Dit, tesame met belangrike programaanpassings, het die kulturele, godsdienstige en politieke perspektiewe van die ou vlagskip-radiostasies 'n fundamentele verskuiwing laat ondergaan: konserwatiewe, “Eurosentriese”, Christelike voorkeure het plek gemaak vir Afrikagerigheid, multikulturaliteit en lugtyd vir alle godsdienste, hoewel daar steeds sensitiwiteit is oor byvoorbeeld musiek wat kan aanstoot gee – maar dan met “nasiebou” as norm (vgl. Misa, 1997:34).

Enkele voorbeelde op die ou Afrikaanse Diens, nou *radiosondergrense* (let ook die vreemde skryfwyse) val op: die program *Die taal wat ons praat* (Radio Suid-Afrika) het plek gemaak vir *Die tale wat ons praat* (*radiosondergrense*); *Alle volke loof die Here* het geword *Loof die Here*. Luisteraars kry nou self twee maal per dag geleentheid om op RSG hul eie menings te gee – in teenstelling met

die ou propagandistiese *Sake van die dag* van weleer. Anti-establishment-kunstenaars soos Koos Kombuis en Johannes Kerkorrel word gereeld gespeel, byna asof die breuk met die Broederbondverlede daarmee bevestig moet word.

Onderliggend aan genoemde veranderinge is die uitgangspunt dat die ou uitsaai-bedeling apartheid gedien het. Die SAUK se nasionale redakteur: nuus en aktualiteit, Franz Kruger, stel dit soos volg: "... the stations were set up to serve cultural identities defined by apartheid: one homeland, one radio station. We're saying we want to use languages as vehicles to speak to listeners about the whole country and the world, not to lock them into a particular cultural identity" (Kruger, 1995).

Die konsekwensies van dié standpunt kan ironies genoeg moontlik juis weer tot 'n nuwe politieke-korrekte steriliteit aanleiding gee wat (ou) luisteraars van die ou "kultuursenders" toenemend sal laat wegdryf (vgl. Patten, 1995). Hoe ook al, die SAUK gee mediagewys die sigbaarste praktiese gestalte aan die nasiebou-gedagte. Die SAUK se eertydse voorsitter, Matsepe-Casaburri, het immers aangedui dat die SAUK 'n rol het in die daarstelling en uitbou van 'n "vision and a whole new value-system" (vgl. Froneman, 1993a; 1996).

Hoewel genoemde veranderinge in sommige opsigte bevrydend is, kan die liefhebber van die kunste en letterkunde nie anders nie as om realiteite soos die onttrekking van 'n noodsaaklike subsidie aan die ou Nasionale Simfonie-orkester en die stroom van twyfelagtige Amerikaanse TV-programme op te let nie. Gebrek aan geld vir plaaslike programme van kulturele gehalte en die bevordering van oppervlakkige Amerikaanse kultuur via goedkoop situasiekomedies is dus twee wesenlike gevolge van die transformasieproses – al was dit nie so bedoel nie.

3.1.2 Gemeenskapsradiostasies

Waar TV en radio doelbewus uit ou raamwerke wegbreek, wil sommige gemeenskapsradiostasies juis 'n mate van geborgenheid bied – 'n funksie wat tot nou toe in 'n mate deur die plaaslike gedrukte media vervul is (Froneman, 1995).

Die Onafhanklike Uitsaai-owerheid (OUO) het aan sowat 'n honderd gemeenskapsradiostasies lisensies toegestaan, 'n belangrike eerste stap in die oopstelling van die radioluggolwe vir instansies buite die SAUK (vgl. Sewlal, 1996). Daardeur is die geleentheid aan veral kleiner kulturele en godsdienstige gemeenskappe gegee om "met hulself te praat". Die demokratiese-deelnemende model vind nêrens duideliker neerslag nie.

Gemeenskapsradiostasies is 'n verruiming van die demokrasie – al is dit net in soverre vryheid van spraak gekonkretiseer word deurdat die reg op spesifieke kulturele behoeftes bevestig word. En dié behoeftes strek van die township-

kultuur van Soweto (soos gehoor op die Voice of Soweto) tot die meer tradisionele Boere-Afrikanerkultuur van Radio Pretoria en Overval Stereo (die ou Koppies Stereo). Hier is nie soseer sprake van sofistikasie nie, maar daar word letterlik aan behoeftes op voetsoolvlak voldoen.

3.1.3 Onafhanklike uitsaaiers

'n Belangrike faset van die transformasie van die luggolwe is die toestaan van lisensies aan onafhanklike kommersiële radiostasies en die verkoop van verskeie van die SAUK se winsgewende streekmusiekstasies (onder meer Jakaranda, Oranje, Hoëveld en Goeie Hoop).

Met die aanvaarding van aanbiedings vir genoemde musiekstasies het die OUO noukeurig daarop gelet om nie aan gevestigde blanke persbelange 'n beduidende staanplek te gee nie, maar eerder aan swart bemagtigingsgroepe of groepe wat vaste ondernemings gegee het om voorheen verontregtes te bemagtig (*Mail & Guardian*, 1997-03-14/19). Daardeur is die diversiteit van media-eienaarskap bevorder.

Diversiteit het ook hoog op die prioriteitslys van die OUO gestaan by die toeken van "nuwe" FM- en mediumgolffrekwensies aan 'n aantal ander instansies. Waar die verkoop van gevestigde SAUK-musiekradiostasies weinig hoorbare veranderinge belooft (vgl. Sewlal, 1996), verteenwoordig die koms van spesialisstasies soos Classic FM, Kaya FM, Y-fm, Punt op Mediumgolf en Radio P4 'n totaal nuwe radiodimensie in Suid-Afrika. Dit kan net 'n positiewe bydrae lewer tot kulturele verdieping, gesonde diversiteit, die nodige spesialisasie en die bewuste bevordering van die plaaslike musiekbedryf (vgl. Seaton, 1997).

3.1.4 M-Net

In teenstelling met bogenoemde, verskaf die betaalkanaal M-Net steeds suksesvol 'n kombinasie van rolprente, sport, ligte komedie en oppervlakkige vervolgdramas aan sy miljoene plaaslike kykers. 'n Belangrike tegnologiese vernuwing die afgelope jare was die instelling van 'n sateliettelevisiediens, waardeur ook 'n groot getal oorsese TV-kanale en radiostasies vir intekenare toeganklik geraak het.

M-Net het programgewys geen transformasie ondergaan nie, maar sy trefferreeks "Egoli" is steeds 'n baken van ongeforseerde meertaligheid en veelrassigheid en is (behalwe vir sy onbetwiste kommersiële sukses) op sigself 'n sosiaal-politiese *statement* in die nasiebou-idoom. Belangriker was M-Net se pogings om via aandele-uitgifte swart aandeelhouding aan te moedig. Die swart oorname van Times Media en die samevoeging van Kagiso en Perskor se belange (kyk hieronder) het outomaties ook aan swart mense 'n substansiële aandeel in M-Net

besorg aangesien dié groepe saam met Naspers en die ou Argusgroep die stigters en hoofaandeelhouders in M-Net was.

In die lig van M-Net se programinhoud, wat gemik is op die bevrediging van kykers se behoefte aan ligte vermaak, kan programgewys 'n beperkte bydrae tot die dekking van die kunste en letterkunde van dié kanaal verweg word. Selektiewe borgskappe kan die persepsie dat M-Net uitsluitlik op verstrooi-vermaak ingestel is, egter in 'n mate wysig.

4. Die pers

Anders as die elektroniese media wat dekades lank deur die staatsbeheerde SAUK oorheers is, het die pers in Suid-Afrika 'n lang geskiedenis van onafhanklikheid. Die gebrek aan genoegsame diversiteit, veral ook wat die eienaarskap van belangrike koerante betref, is egter 'n aspek wat in die afgelope tyd aanleiding gegee het tot ingrypende transformasiestappe.

4.1 Die ou mynhuis-beheerde Engelstalige pers

Die Engelstalige pers in Suid-Afrika is bykans 'n eeu lank beheer deur twee groot persgroepe met hul wortels in die kapitalistiese mynbedryf (Neame, 1956; Mervis, 1989; Louw, 1993a:159-180). Die Argus- en Times Media-groepe se oorheersing van die Engelstalige dagblad- en naweekpers kon nie in die nuwe bedeling gehandhaaf word nie en is nou inderdaad op 'n pad van fundamentele transformasie geplaas.

4.1.1 Independent Newspapers

Die ou Argusgroep (uitgewer van onder meer *The Star*, *Cape Argus* en *Daily News*) is op die vooraand van die 1994-verkiezing deur Anglo-American aan die Ier Tony O'Reilly se Independent Newspapers verkoop (Efrat, 1996). Investering deur swart bemagtigingsgroepe is vorentoe moontlik, maar Independent meen dat enige sodanige transaksies teen markwaarde gesluit moet word (Fallon, 1997a). Die huidige eienaar sal ten minste 60% van die aandele behou – dis te sê as 'n buitelandsebeheerde maatskappy soos Independent toegelaat gaan word om dit steeds te doen.

Intussen probeer Independent om 'n omvangryke, radikale interne transformasie-program te implementeer wat daarop gemik is om die groep van sy geskiedenis te ontworstel en op 'n “soliede nuwe Suid-Afrikaanse fondament” te vestig (Johnson, 1997; Fallon, 1996a). Dit beteken onder meer die identifisering en opleiding van swart en vrouejoernaliste met die oog op die bevordering tot senior posisies (Tsedu, 1996).

Independent het reeds 'n gekleurde dagbladredakteur, Moegsien Williams, aangestel. Hoewel simbolies belangrik, is dié en ander aanstellings maar die begin. Williams (1995) merk byvoorbeeld op: "Transformation must cover the creation of paths for messengers and receptionists ... Transformation also means white colleagues must finally realise that the social pages should cover more than Sea Point weddings ... Transformation must redefine the news ..."

Nog 'n resente voorbeeld is die aanstelling van die betreklik jong Shaun Johnson met sy agtergrond in die alternatiewe pers as redakteur van *The Argus*, die hernoeming van dié blad tot *Cape Argus*, en 'n gepaardgaande tipografiese vernuwing (kyk Johnson, 1996). (Johnson is intussen nogmaals bevorder – tot redaksionele direkteur van Independent, en Williams is in sy plek van die *Cape Times* na die *Cape Argus* oorgeskuif.)

Ondanks die vernuwing by Independent sukkel verskeie van sy dagblaie met pap sirkulasiesyfers. Die ou Argus-vlagskip, *The Star*, verkoop vandag bykans 30% minder as drie jaar gelede (sowat 156 000 per dag), terwyl die *Cape Times* presies die helfte soveel eksemplare per dag verkoop as sy ou konkurrent, *Die Burger* (51 000 teenoor 102 000) (Golding-Duffy, 1997b).

Simbolies van Independent se poging om homself as 'n maatskappy vir die nuwe Suid-Afrika te herposisioneer, is sy kollektiewe boetedoening voor die Waarheids- en Versoeningskommissie oor die rol van die groep se koerante in die apartheidsjare (kyk Morris, 1997). Die bekentenis dat nie alles moontlik gedoen is om apartheid te bestry nie, is deur sommige kritici as onvoldoende getipeer (vgl. Harber, 1997; Berger, 1997). Verskeie van die ou Argusgroep se vurigste anti-apartheidsredakteurs het ook die boetedoening verwerp, maar juis gewys op hul rekord van opposisie teen apartheid (Golding-Duffy, 1997c; O'Malley, 1997; Gibson, 1997). (Rex Gibson, 'n gewese redakteur van die *Rand Daily Mail*, is deur sy vorige maatskappy, Times Media Ltd, gevra om vir dié groep 'n voorlegging oor bogenoemde saak voor te berei [Thornycroft, 1997b]).

Dié openbare meningsverskil, waaraan heelwat ruimte in onder meer *The Sunday Independent* afgestaan is, het die fundamentele verskille tussen die ou liberale en nuwe radikale op die voorgrond geplaas (vgl. ook Williams, 1997). Die feit is dat die ou liberale se tyd uitgedien is, hoe vurig hulle ook al, in terme van die sosiale verantwoordelikhedmodel, *binne die wet* teen apartheid gestry het.

'n Belangriker kwessie is hoe nuwe redakteurs se nuusagendas – ook wat die kunste en letterkunde betref – gaan lyk. By *The Star* is 'n nuwe redakteur vir die *Tonight!*-bylae aangestel en beywer hy en sy eweknie by *The Sunday Independent* hulle opsigtelik vir 'n radikaal nuwe kyk op die kunste en kultuurlewe. Dié kyk is eger nie vry van 'n belangekonflik nie. Van Graan

(1997) vra byvoorbeeld of die kunsredakteur van *The Sunday Independent*, Robert Greig, se skryf van 'n toespraak vir adj.pres. Mbeki pas by die werk van 'n joernalis. En verder: "... a cursory reading of some of Greig's recent articles in *The Sunday Independent* and the *Star Tonight* reflect a generosity and an uncritical sympathy towards the department (van Kuns, Kultuur, Wetenskap en Tegnologie – JDF) not exactly consistent with the critical thoroughness of the articles he has written on other matters."

Hierteenoor skryf Bunsee (1997) dat Greig en Darryl Accone (redakteur van *The Star Tonight*) nuwe vensters oopmaak waarby almal baat sal vind. Hy voeg betekenisvol by: "The democratic transformation means more than leaving the hideous past behind and creating a culture of human rights. It means a cultural revolution ... Ultimately culture as art, literature, philosophy, etc. has a deeper and longer lasting role to play than politics. It is what defines civilisation".

Benewens bogenoemde bydraes publiseer *The Sunday Independent* ook ander intellektueel stimulerende artikels (vgl. ook Hamersma [1997] en Mbeki [1997] se plasing van die kunste binne 'n nasieboukonteks), asook 'n boekeblad waar resensies gereeld gelewer word deur gewese anti-apartheidsaktiviste soos Jeremy Cronin, 'n leiersfiguur in die SA Kommunistiese Party.

Maar uiteindelik bereik *The Sunday Independent* 'n relatief klein, selektiewe leserskorps (vgl. Golding-Duffy, 1997b). Op 'n prominenter verhoog sal markkragte vinnig klaarspeel met sulke joernalistiek; dit is veel moeiliker om transformasiekuns en -kultuur op te dis aan (konserwatiewer) koerantlesers wat nóg die ruggraat van sommige koerante se sirkulasies vorm. Maar ook dié realiteit kan metterwyl verander, veral as die regering "polities-korrekte" koerante met subsidies sou help, soos wat die ontwikkelingsmodel toelaat.

Die daarstelling van 'n subsidiestelsel wat die gewaande en werklike eensydighede in die mediabedryf moet help regstel, is juis deel van die onafgehandelde agenda vir sommige voorstanders van mediatransformasie (Mazwai, 1995; Louw, 1993b:105-107; kyk ook Lascaris, 1993:147-153 en Louw, 1993c:154-158). Dat so 'n stelsel hoogs kontroversieel sal wees, spreek vanself, maar is nie heeltemal vergesog nie. Dit word juis voorgedra as 'n manier om 'n regverdiger, verteenwoordigender media daar te stel en pas in binne 'n ontwikkelingsmodel.

4.1.2 Times Media Ltd.

Anders as by die Argusgroep se oorname, is Times Media Ltd in 1996 aan 'n swart bemagtigingsgroep onder leiding van Nthato Motlana en Cyril Ramaphosa verkoop (Efrat, 1996). Die National Empowerment Consortium verteenwoordig vyftig swart ondernemings en vakbonde en beheer nou die land se grootste

koerant, die *Sunday Times*, asook verskeie ander koerante en tydskrifte. Swart eienaarskap van dié groep word nou vasgemessel deur die beskikbaarstelling van aandele aan gewone swart mense (Fallon, 1997b).

Wat die presiese effek van die nuwe swart eienaarskap op die inhoud van die publikasies gaan wees, is reeds duidelik by voorbeeld die *Sunday Times*. Die nuusagenda, joernaliste en gasskrywers weerspieël reeds veel meer die Suid-Afrikaanse bevolking as vroeër. Maar dat daar selfs meer swart mense in senior redaksionele en bestuursposisies gaan kom, kan te wagte wees. Vir dié doel het die *Sunday Times* 'n werwingsveldtog en mentorstelsel in werking gestel (Addison, 1996).

Intussen sukkel die *Sunday Times* om sy sirkulasie te behou. Van 'n hoogtepunt voor die 1994-verkieping van ver bo die 500 000 het die blad nou tot sowat 458 000 teruggesak (Golding-Duffy, 1997b). Of die blad se nuwe, sterker tipografie 'n effek op die sirkulasie gaan hê, val te betwyfel. Dit het nie by die koerante in die Independentstal gebeur nie.

Daar kan wel aanvaar word dat die “verswarting” van koerante se nuusagendas geen bydrae gaan lewer tot die behoud van tradisionele blanke koerantlesers nie, hoewel dit kwalik die doel van transformasie is. Tog is dit ook 'n werklikheid dat koerante waarin daagliks klem gelê word op enersyds “regstellende” optrede en swart bemagtiging, en andersyds die stelselmatige inkrimping van blanke mag en geleentheid op alle samelewingsterreine asook die gepaardgaande verlies aan geborgenheid, geen resep kan wees vir sirkulasiebehoud onder blankes nie – behalwe as die koerante (soos in die geval van *Die Burger*) bastions van verset teen geïstitutionaliseerde neo-rassisme word.

'n Sleutelkwessie is dus of ou “blanke” Engelstalige koerante (wat lank reeds substansiële persentasies swart leser gehad het) omvattend kan transformeer sonder om blanke lesers en advertensiesteun te verloor alvorens daar genoeg plaasvervangende swart lesers is. Die *Daily Dispatch* van Oos-Londen het gewys dat dit wel gedoen kan word – maar dan alleen op 'n versigtige wyse waardeur doelbewus gepoog word om bestaande lesers nie te skok nie (Golding-Duffy, 1997d).

Patten (1995) stel die dilemma heel pertinent aan die orde deur uit te wys dat koerante oor die algemeen redakteurs het wat rasgewys reeds die meerderheid van hul lesers verteenwoordig. Hy waarsku dat om 'n swart redakteur met 'n ander waardestelsel (en dus ook 'n ander nuusagenda, nuuswaardes en sin vir wat nuuswaardig is – JDF) aan 'n oorwegend blanke gehoor op te dring die einde van so 'n publikasie kan beteken (vgl. ook Fallon, 1996a).

As egter saam met die *Mail & Guardian* se nuwe redakteur aanvaar word dat inligting nie-rassig is (Reeves, 1997), en/of dat kuns juis 'n kleefmiddel kan wees (Hamersma, 1997), en/of dat 'n nuwe Suid-Afrika juis via die saambind van sy vele kulture tot stand kan kom (Mbeki, 1997), kan die kunsbladsye juis 'n saamkomplek wees waardeur die nasionale taal/tale en kultuur/kulture in terme van 'n ontwikkelingsmodel gedien kan word.

Maar dit sal eers in die konteks van 'n in sy geheel aanvaarbare koerant kan geskied. En dit beteken, in die woorde van Independent se Suid-Afrikaanse uitvoerende hoof, Ivan Fallon (1996a), dat koerante kommersiële, winsmakende ondernemings moet wees. Verder: "They have their own constituencies and their responsibility is to them rather than to an abstract group of potential readers whom the government needs to communicate with. Independent's titles are regionally based, and owe their loyalty to those readers and advertisers prepared to pay for their services."

Dit is die taal van die sosiale-verantwoordelikheidsmodel, maar sluit nie noodwendig die ontwikkelingsmodel se ideale heeltemal uit nie. Om die ideale bymekaar uit te bring, sal ook by Times Media nie maklik gaan nie.

4.2 Die swart pers

Tot onlangs was daar feitlik nie sprake van 'n volwaardige swart pers nie, dit wil sê ook een wat in swart mense se besit is (vgl. Johnson, 1991:15-32). Die land se grootste dagblad, *Sowetan*, en die kleiner *New Nation* is egter nou in New Africa Investments se beheer (Valentine, 1994; Efrat, 1996), maar daar is 'n moontlikheid dat Times Media Ltd die meerderheidsbelang kan verkry (Kanhema, 1997). Die vinnig groeiende *City Press* is pas aan 'n swart bemagtigingsgroep onder leiding van dr. Oscar Dhlomo verkoop, maar Naspers het 'n belang daarin behou (De Bruin, 1997; Efrat, 1997; Anon., 1997).

Waar Times Media nou ook onder swart beheer is, kan dié groep moontlik ook onder "swart pers" geklassifiseer word. Faktore soos lesers moet egter ook in ag geneem word. Tog lyk dit asof dié ou rasse-indeling reeds nie meer funksioneel is nie, veral dan wat die Engelstalige pers betref. Wat die joernaliste self betref, word steeds 'n duidelike onderskeid gehandhaaf: swart joernaliste behou hul die reg voor om hulself afsonderlik te organiseer (Golding-Duffy, 1997e).

Die Black Journalists Forum is byvoorbeeld gestig omdat swart joernaliste meen hulle het unieke probleme (gebrek aan bevordering) en behoeftes (opleiding en gemeenskapskontak) wat deur hulleself aangepak moet word (Golding-Duffy, 1997e). Hiermee word meteen ook aangedui dat swart joernaliste erns maak met hul huidige en toekomstige rol as meningsvormers.

4.3 Die Afrikaanse pers

Die twee groot Afrikaanse persgroepe, Nasionale Pers en Perskor, het dekades lank Afrikanerbelange vooropgestel, hoewel daar nie altyd politieke eensgesindheid was nie (vgl. byvoorbeeld Steyn, 1987:98-108). Ondanks belangrike nuanseverskille wat saamgeval het met die politieke Noord/Suid-stryd, kon die Nasionale Party-regerings van Vorster, Botha en De Klerk op dié koerante se soms kritiese maar meestal entoesiastiese steun staatmaak (vgl. De Beer & Steyn, 1993; Richard, 1986:14-44; 1985:74-178).

Vanweë verskille in die groepe se geskiedenis en maatskappykultuur, finansiële mag en politieke ideale was verskillende reaksies op die uitdagings van transformasie te wagte.

4.3.1 Nasionale Pers

Nasionale Pers is in 1915 gestig om die belange van Afrikanernasionalisme te dien (Muller, 1990). Die groep se dagblaie (*Die Burger*, *Volksblad*, *Oosterlig* en *Beeld*) het dié doelwit vir goed 'n driekwarteeu nougeset nagestreef, hoewel daar nou tekens is dat *Die Burger* (die senior dagblad) en *Beeld* (die grootste in die Naspers-stal) nie meer so eensgesind is as toe die blaie die Nasionale Party-regering ondersteun het nie (vgl. Thiel & Golding-Duffy, 1997).

Die groep se oudste tydskrifte, *Huisgenoot*, *Landbouweekblad* en *Sarie*, het eweneens Afrikanerbelange oor dekades heen gedien (Muller, 1990; Spies, 1992a:351-393). In 1965 betree Naspers egter die Engelstalige tydskrifemark met *Fair Lady*; later volg ook blaie soos *Woman's Value*, *You* en *F&T Weekly* (Spies, 1992b:405-426).

Dié sprong oor die taalgrens is opgevolg deur 'n selfs veelseggender stap, naamlik die oornam van drie belangrike swart publikasies, *Drum*, *City Press* en *True Love* (Spies, 1992c:427-438).

Daarmee het Nasionale Pers berekend en stap vir stap oor ou grense heen beweeg – van 'n eksklusiewe, Afrikanergeoriënteerde maatskappy tot 'n nasionale pers (Vosloo, 1992:532-542; vgl. ook die titel van die gedenkbundel onder redaksie van Beukes [1992]). Dit op sigself verteenwoordig 'n fundamentele verskuiwing in denke, al het dit oor jare heen gebeur.

Naspers het nou om beleggingsredes en ter bevestiging van die inklusiewe filosofie wat hy onder Ton Vosloo en sy voorganger, D.P. de Villiers, uitgebou het, 'n minderheidsbelang behou in *City Press*, wat aan 'n swart groep verkoop is (*The Citizen*, 1997-06-13).

'n Ander belangwekkende verskynsel is die wyse waarop *Die Burger*, dr. D.F. Malan se eertydse koerant, vandag bruin lesers trek – 'n patroon wat die blad gehelp het om die *Cape Times* en die *Cape Argus* sirkulasiegewys ver verby te steek (kyk ook Froneman, 1993b). Dié blad probeer om sy getal bruin redaksielede op te stoot en daardeur die lesersprofiel – 'n meerderheid bruin Afrikaanssprekendes (Naspers, 1997) – beter te weerspieël, maar van hul beste talent word telkens afgerokkel, 'n tendens wat ook by ander koerantgroepe voorkom (Patten, 1995).

Die swaai van bruin lesers na *Die Burger* kan bes moontlik toegeskryf word aan die huidige Wes-Kaapse polities-kulturele situasie waar die meerderheid Afrikaanssprekendes (d.w.s. blank en bruin) verenig is teen die ANC-regering en die gevolge van dié bewind se beleidsrigtings, byvoorbeeld die inkorting van Afrikaans oor die lug en in die openbare lewe (vgl. ook Steyn, 1994). Hier is dus sprake van (wit en bruin) Afrikaanssprekendes wat ou kulturele afbakenings transendeer. *Die Burger* se nuusagenda moet noodwendig met sy veranderende leserskorps tred hou – op sigself 'n transformasieproses so ingrypend soos enige ander.

By ander publikasies met ander lesersprofiel geskied transformasie vanselfsprekend anders. Dit verskil in alle geval opmerklik (ten minste wat styl betref) van die transformasieprosesse by Independent en Times Media. Tog moet verdere stappe – veral dié gemik op die verdere bemagtiging van bruin Afrikaanssprekendes – te wagte wees. By die ander Afrikaanse persgroep, Perskor, het sake heel anders ontwikkel.

4.3.2 Perskor

Anders as met Nasionale Pers, wat as instrument van die nasionale Afrikanerdom gestig is en moeisam oor dekades heen tot 'n kommunikasiereus uitgebou is, het Perskor in 1972 tot stand gekom via 'n samesmelting van Noordelike Afrikaanse persbelange (Louw, 1993a:173-176; Richard, 1985:179-183). Dié konglomoraat se Afrikaanse koerante (*Vaderland*, *Hoofstad*, *Oggendblad* en *Transvaler*) het soms heel verskillende nuanses van Afrikanernasionalisme verteenwoordig en het in die tagtigerjare en in die vroeë negentigerjare almal gesluit. Die voor die hand liggende rede was die professionaliteit en doelgerigtheid van *Beeld* se aanslag op die Noordelike mark (Scholtz *et al.*, 1992:302-326; kyk ook Froneman, 1993c).

Selfs sonder sy verliesmakende dagblaaie het die groep nie altyd die verwagte opbrengste aan sy aandeelhouers gebied nie (Harris, 1997a; 1997b). Die groep se bates, potensiaal en politieke belang het egter substansiële strategiese beleggings van Nasionale Pers en dr. Anton Rupert se Rembrandtgroep gelok. Met die seën (en selfs aanmoediging van genoemde aandeelhouers) het Perskor

en 'n swart mediagroep, Kagiso, besluit om hul belange saam te voeg (Sikhakhane, 1996; Fallon, 1996b; Fallon, 1997b).

As kommersiële drukker en uitgewer kan Perskor, wat in die verlede meer dikwels op staatskontrakte gesteun het (vgl. Harris, 1997a; Richard, 1985:179), in 'n totaal nuwe politieke bedeling alleen gesond oorleef indien dit in vennootskap met 'n swart groep sou geskied. Dit het van dié belangrike transformasie-stap – hoe “ondenkbaar” dit ook al was – dus 'n ekonomiese noodwendigheid gemaak (Efrat, 1996).

Perskor/Kagiso besit net een polities-sensitiewe blad, naamlik *The Citizen*. Sy ander publikasies sluit in plaaslike weekblaaie en verbruikerstydskrifte soos *Keur*, *Bona*, *Farmers Weekly* en *Rooi Rose*. Die brandende vraag wat oor redaksionele transformasie gevra word, is hoe *The Citizen* gehanteer gaan word (Efrat, 1996). Die koerant se totstandkoming met staatsgeld in die Mulder-Rhoadie-era by die ou Departement van Inligting en die latere verkoop aan Perskor (Rees & Day, 1980:98-100; Richard, 1985:184) bly 'n steen des aanstoots vir baie. Vandaar Johnson (1997) se onvleiende verwysing na *The Citizen* as 'n “bizarre creation of our bizarre past”.

Maar ondanks sy verlede en mengsel van ou-wêreldse tipografie het *The Citizen*, onder leiding van sy 74-jarige redakteur, Johnny Johnson, daagliks 'n stewige 134 000 kopers (Golding-Duffy, 1997b). Perskor/Kagiso kan enersyds nie bekostig om dié ondersteuners te vervreem nie; andersyds is die eis om sigbare vernuwing by dié simbool van die apartheidsera 'n *sine quo non* vir diegene wat op omvattende transformasie aandring.

Rapport, waarin Perskor en Naspers elk 50% besit, is die afgelope jare redaksioneel effektief onder Naspers se beheer. 'n Naspersman, Izak de Villiers, het sedert die 1994-verkiezing die blad as skerp kritikus van die ANC-bewind en sy transformasieprosesse na vore laat tree (vgl. byvoorbeeld De Villiers, 1997). Daarmee het *Rapport* (wat onder redakteurs soos Willem Wepener en Willem de Klerk bekend was as 'n verligte koerant [vgl. Scholtz, 1992:254-276]) 'n konserwatiewe etiket verwerf. Kritici mis egter telkens die punt dat hoewel *Rapport* voorbrand gedoen het vir vernuwing binne die ou bedeling, sy huidige pro-Afrikaanse en anti-ANC-standpunte nie logies daarmee bots nie. Die doelpale het verskuif (vgl. Geldenhuys, 1997). Ook moet onthou word dat *Rapport*, weliswaar via sy “bruin” bylae, reeds jare gelede bevorderingsmoontlikhede vir bruin joernaliste geskep het (Scholtz, 1992:276). Tog kan nie betwis word nie dat *Rapport* 'n uitsondering is in 'n see van *politiek-korrekte* transformasie.

5. Onafgehandelde agendas

Die Suid-Afrikaanse media het, soos hier aangedui is, reeds 'n hele aantal fundamentele grondverskuiwings ondergaan. Tog is die proses allermins afgehandel. Dit is aan verskeie faktore te wyte, onder meer:

- Die feit dat kundiges weggedryf is (soos by die SAUK) en met meer ideologiese entoegasie as bekwaamheid opgetree is.
- Die feit dat sommige verwisselings van eienaarskap nog betreklik kort gelede plaasgevind het en daar nog nie genoeg tyd was om via nuwe redakteurs 'n heel nuwe joernalistieke styl en kultuur daar te stel nie
- Die feit dat nie almal eens is oor wat transformasie inhoudelik moet behels nie en hoe vinnig dit moet plaasvind nie.

Veral twee organisasies hou hul tans besig met mediatransformasie, naamlik Sanef en die Black Journalists Forum (kyk hierbo).

Verteenwoordigers van die elektroniese en gedrukte media asook opleidings- en rigtings het in Oktober 1996 besluit om die ou, soms verdelende organisatoriese persstrukture te vervang met 'n South African National Editors' Forum (Tissong, 1996). Dit sou die ou hoofsaaklik blanke Conference of Editors (COE) en die Black Editors' Forum (BEF) vervang, maar ondanks die voorneme om eenheid te bewerkstellig en saam te werk om die industrie te omskep in een wat verantwoordelik is aan die hele samelewing, het die swart joernaliste besluit om steeds (naas Sanef) 'n eksklusiewe forum te hê (Golding-Duffy, 1997e).

Van die mikpunte wat deur Sanef nagestreef word en wat dus as deel van 'n onafgehandelde agenda beskou moet word, geld die volgende:

- To address and redress inappropriate racial and gender imbalances prevalent in journalism and news organisations and encourage corrective action and transformation of culture within the industry.
- To promote media diversity in the interest of fostering maximum expression of opinion (Sanef, 1996).

'n Gedagte wat ook sterk genoem word, is om Kommunikasie- en Joernalistiekdepartemente te akkrediteer en te monitor en druk op die media en ander maatskappye te plaas sodat net studente uit "goedgekeurde" departemente aangestel sal word. Die implikasie hiervan vir die joernalistiek kan net *politiekorrekte* steriliteit wees. Slegs Nasionale Pers het die politieke wilskrag en ekonomiese spierkrag om teen dié totalitêre denkwysse effektiewe weerstand te bied.

6. Samevatting

Die Suid-Afrikaanse media het die afgelope paar jaar reeds ingrypende veranderinge ondergaan waardeur groter verteenwoordiging aan veral swart mense gegee is – as eienaars, senior redaksielede en as onderwerpe van berigging. Die media huisves tans ook 'n groter verskeidenheid filosofiese uitgangspunte as vroeër. Die onderliggende modelle, met gepaardgaande verskille in doelstellings en nuuswaardes, is die vrug van historiese en resente ontwikkelings. Dit gaan die veranderende inhoud van die media vorentoe bepaal.

Een scenario oor hoe die media in die toekoms inhoudelik gaan lyk, is dat dit bepaal sal word deur die mate waarin ideologie (soos vervat in byvoorbeeld die ontwikkelingsmodel) die oorhand sal kry oor markbeginsels (soos vervat in byvoorbeeld die sosiale verantwoordelikhedmodel), of andersom.

Kry die ontwikkelingsmodel die oorhand, kan dit later al meer na 'n outoritêre model en selfs 'n Marxistiese model oorhel. Vir die joernalistiek sal dit 'n inhiberende uitwerking hê met 'n gelyklopende verskraling van die algemene intellektuele klimaat. Verslaggewing, interpretasie en kommentaar oor die kunste en letterkunde sal noodwendig negatief geraak word – soos elders waar genoemde modelle werksaam was en is.

Die ander kant van dié munt is dat 'n sosiale verantwoordelikhedmodel al hoe meer die kenmerke van die demokraties-deelnemende model sal akkommodeer – met maksimale vryheid van spraak, diversiteit en billikheid as norm. Die joernalistieke dekking van die kunste, letterkunde en algemene kultuurlewe sal in so 'n atmosfeer kan gedy en 'n kleurvolle en kleurryke reënboogmedia laat ontplooi. Die robuustheid van so 'n benadering verg egter 'n akkommoderende benadering waar kritiek nie telkens na gewaande rassevooroordele herlei word nie en kritici se bona fide nie telkens bevraagteken word nie.

Hoe die media ook al ontwikkel, die transformasie wat reeds plaasgevind het, het die tafel gedek vir selfs groter inhoudelike veranderinge as wat reeds sigbaar is. Waar die media 'n belangrike komponent van die algemene kultuurlewe is, is dit noodsaaklik om die ideologiese ondertone van media-eienaarskap en -optrede dop te hou. Die media is immers veel meer as 'n onskuldige boodskapper.

Bibliografie

- Addison, G. 1996. "Wasn't Eugene Nyati the one who fibbed about his CV at Wits?" *Rhodes Journalism Review*: 34, 35, Dec.
- Anoniem, 1997. City Press-sage beur einde toe. *Naspersnuus*, Maart.
- Berger, G. 1997. Press whitewash the dirt. *Mail & Guardian*, March 7 to 13.
- Beukes, W.D. (red.) 1992. *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948-1990*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

- Bunsee, B. 1997. End of the imperialist epoch heralds an African cultural renaissance. *The Sunday Independent*, March 23.
- Cornelissen, A. 1997a. SABC kan plig net doen met nog geld – verslag. *Beeld*, Maart 13.
- Cornelissen, A. 1997b. RSG moet, kan beter bemark word – Shaikh. *Beeld*, Maart 13.
- De Beer, A.S. & Steyn, E. 1993. The National Party and the media: a special kind of symbiosis. In: Louw, P.E. (ed.) *South African media policy. Debates of the 1990s*. Bellville: Anthropos. p. 204-226.
- De Bruin, W. 1997. Dhloomo neem van jongs af die leiding. *Sake-Beeld*, Jun. 17.
- De Villiers, C. 1993. Radio. Chameleon of the ether. In: De Beer, A.S. (ed.) *Mass media for the nineties*. Pretoria: Van Schaik. p. 125-150.
- De Villiers, I. 1997. Groepregtedebat. *Rapport*, April 27.
- Efrat, Z. 1996. Fourth estate becomes the property of the new power elite. *Sunday Times Business Times*, November 24.
- Efrat, Z. 1997. Face of SA newspaper ownership changing colour. *Sunday Times Business Times*, April 20.
- Engelbrecht, E. 1997. Sisulu erken: SABC is teen die planke. *Rapport*, April 6.
- Fallon, I. 1996a. The SA press may be free at last, but freedom is only the beginning. *The Sunday Independent*, April 21.
- Fallon, I. 1996b. The bust of Verwoerd glowered, but it couldn't stop Molobi nailing Perskor down. *The Sunday Independent*, August 8.
- Fallon, I. 1997a. Bold plan for platinum shows Anglo at its traditional best. *The Sunday Independent*, April 20.
- Fallon, I. 1997b. As black empowerment flounders at JCI, Kagiso pulls off its Perskor coup. *The Sunday Independent*, April 13.
- Froneman, J.D. 1992. Hoe anders lyk die SAUK nie! *Woord & Daad*: 20, Somer.
- Froneman, J.D. 1993a. SAUK se taak lyk anders. *Woord & Daad*: 25, Lente.
- Froneman, J.D. 1993b. Sluiting van koerante geen doodsklok vir Afrikaanse joernalistiek. *Ecquid Novi*, 14(1):84-93.
- Froneman, J.D. 1993c. Einde van Verwoerd se koerant. *Woord & Daad*: 25, Herfs.
- Froneman, J.D. 1994. Elke keer ander redes om Afrikaans kant toe te klap. *Die Burger*, November 22.
- Froneman, J.D. 1995. Mediatransformasie: ons almal se kans. *Woord & Daad*: 14-15, Somer.
- Froneman, J.D. 1996. Nuwe SAUK is doelgerig op koers. *Woord & Daad*: 22, Lente.
- Froneman, J.D. & De Beer, A.S. 1993. The Afrikaans press: heading for demise or a constructive role in a plural-democratic South Africa? *Communicatio*, 19(2):52-64.
- Geldenhuys, D. 1997. Politieke etikette sê min oor werklike voorkeure. *Rapport*, April 27.
- Golding-Duffy, J. 1997a. Secret slash plan for SABC. *Mail & Guardian*, February 28 to March 6.
- Golding-Duffy, J. 1997b. Print on the skids. *Mail & Guardian*, February 28 to March 6.
- Golding-Duffy, J. 1997c. Argus 'mea culpa' row. *Mail & Guardian*, March 7 to 13.
- Golding-Duffy, J. 1997d. Softly, softly catches readers. *Mail & Guardian*, March 14 to 19.
- Golding-Duffy, J. 1997e. A 'black or bleak' future. *Mail & Guardian*, March 7 to 13.
- Gibson, R. 1997. Journalists who fought apartheid have nothing to apologise for. *The Sunday Independent*, March 16.
- Green, P. 1997. Mandela assesses South Africa's long walk from its troubled past. *The Sunday Independent*, April 27.
- Gqubule, D. 1997. Time runs out for the SABC as it tries to juggle duty, money and transformation. *Sunday Independent Business*, June 8.

- Hammersma, A. 1997. Why good government has no business favouring the arts. *The Sunday Independent*, March 9.
- Harber, A. 1997. Independent fails the test. *Mail & Guardian*, February 28 to March 6.
- Harris, S. 1997a. Perskor/Kagiso. Hello Eric, goodbye Koos. *Finance Week*, April 17-23.
- Harris, S. 1997b. Now for the bad news. *Finance Week Survey on Business Achievement*, April 17-23.
- Jackson, G.S. 1993. *Breaking story. The South African Press*. Boulder : Westview Press.
- Johnson, S. 1991. An historical overview of the Black Press. In: Tomaselli, K. & Louw, P.E., (ed.) *The alternative press in South Africa*. Bellville : Anthropos. p. 15-32.
- Johnson, S. 1996. Dear Sir, your newspaper reeks of youth. *Rhodes Journalism Review*: 20-23, December.
- Johnson, S. 1997. The year will herald revolutionary changes in the country's media. *The Sunday Independent*, March 2.
- Kanhema, N. 1997. 'Insulting' offer by TML's 'new guy' spikes Sowetan deal. *Independent Business*, May 4.
- Kruger, F. 1995. A new agenda for SABC radio news. *Rhodes Journalism Review*: 17, Dec.
- Lascaris, R. 1993. A pox on our taxes! A critique of Louw's media subsidy system. In: Louw, P.E. (ed.) *South African media policy*. Bellville : Anthropos. p. 147-153.
- Louw, P.E. 1993a. The growth of monopoly control of the South African media. In: Louw, P.E. (ed.) *South African media policy*. Bellville : Anthropos. p. 159-180.
- Louw, P.E. 1993b. Restructuring the media: can socialist and libertarian principles be combined. In: Louw, P.E. (ed.) *South African media policy*. Bellville : Anthropos. p. 101-109.
- Louw, P.E. 1993c. Building a media system: a reply to Lascaris. In: Louw, P.E. (ed.) *South African media policy*. Bellville : Anthropos. p. 154-158.
- Louw, P.E. & Tomaselli, K. 1991. Developments in the conventional and alternative presses, 1980-1989. In: Tomaselli, K. & Louw, P.E. (eds.) *The alternative press in South Africa*. Bellville : Anthropos. p. 5-14.
- Mail & Guardian*, 1997-3-14/19. Slow and steady wins on the airwaves.
- Mandela, N. 1996. Media on the menu. *Rhodes Journalism Review*: 7, Dec.
- Mazwai, T. 1995. Ownership, control and affirmative action in black, white and grey. *Rhodes Journalism Review*: 28-29, Dec.
- Mbeki, T. 1997. Mbeki: Together we can ensure that we have recovered not only our freedom but also our soul. *The Sunday Independent*, Feb. 9.
- McQuail, D. 1989. *Mass communication theory. An introduction*. London : Sage.
- Meyer, P.J. 1984. *Nog nie ver genoeg nie*. Johannesburg : Perskor.
- Mervis, J. 1989. *The fourth estate*. Johannesburg : Jonathan Ball.
- Misa. 1997. *So this is democracy? Report on: State of the media in Southern Africa 1996*. Windhoek : The Media Institute of Southern Africa (Misa).
- Moerdyk, C. 1997. Print digs in at top of table as adspend reaches R5-bn mark. *Saturday Star*, March 1.
- Morris, M. 1997. Press group regrets its human rights failings. *The Sunday Independent*, Feb. 22.
- Muller, C.F.J. 1990. *Sonop in die suide*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel.
- Naspers. 1997. *Nasionale Pers Bpk – Nasperswêreld – Koerante*.
<http://www.naspers.com/naspers/koeranta.html>
- Neame, L.E. 1956. *Today's news today*. Johannesburg : Argus.
- Ogan, A. 1997. Winnie's warnings to press have ring of tyranny. *The Sunday Independent*, May 4.

- O'Malley, J. 1997. Why I cannot associate myself with a blanket apology for the shortcomings of the Argus Company. *The Sunday Independent*, March 9.
- Pahad, E. 1993. The media is too important to be left to professionals. In: Louw, P.E. (ed.) *South African media policy*. Bellville : Anthropropos. p. 123-127.
- Patten, J. 1995. Ownership, control and affirmative action in black, white and grey. *Rhodes Journalism Review*: 29, Dec.
- Rees, M. & Day, C. 1980. *Muldergate*. Johannesburg : Macmillan.
- Reeves, J. 1997. Information is nonracial, says Van Niekerk as he takes the helm of the *Mail & Guardian*. *The Sunday Independent*, March 23.
- Richard, D. 1985. *Moedswillig die uwe*. Johannesburg : Perskor.
- Richard, D. 1986. *Tussen bid en droom*. Pretoria : Constantia.
- Sanef, 1996. South African National Editors' Forum. Preamble, declaration of intent, organisation and programme of action. *Rhodes Journalism Review*: 6, Dec.
- SAUK, 1997. *Nuusuitsending op SABC3*, 27 April 1997.
- Scholtz, J.J.J. 1992. Rapport. In: Beukes, W.D. (red.) *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948-1990*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel. p. 254-276.
- Scholtz, J.J.J., Du Plessis, T. & De Beer, A.S. 1992. Beeld. In: Beukes, W.D. (red.) *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948-1990*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel. p. 302-326.
- Seaton, J. 1997. Classic tops the pops, youth and print get nod and gold crashes. *Saturday Star*, March 8.
- Sewlal, R. 1996. Radio days. *Rhodes Journalism Review*: 16/17, Dec.
- Sikhakhane, J. 1996. Anton Rupert behind the deal that joined business arms of apartheid and liberation. *The Sunday Independent*, August 8.
- Spies, J.J. 1992a. Tydskrifte in 'n ander wêreld. In: Beukes, W.D. (red.) *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948-1990*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel. p. 351-393.
- Spies, J.J. 1992b. Oor die taalgrens. In: Beukes, W.D. (red.) *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948-1990*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel. p. 405-426.
- Spies, J.J. 1992c. Oor die kleurgrens. In: Beukes, W.D. (red.) *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948-1990*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel. p. 427-438.
- Steyn, J.C. 1987. *Trouwe Afrikaners*. Kaapstad : Tafelberg.
- Steyn, J.C. 1994. 'n Suksesverhaal in die huidige taalstryd. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 34(4):237-247.
- The Citizen*, 1997-3-13. SABC mess.
- The Citizen*, 1997-06-13. Black consortium buys City Press.
- Thiel, G. & Golding-Duffy, J. 1997. 'No longer NP mouthpieces'. *Mail & Guardian*, February 21 to 27.
- Thornycroft, P. 1997a. Crisis rumbles on at SABC. *Mail & Guardian*, March 20 to 26.
- Thornycroft, P. 1997b. Journalist was a 'security police spy'. *Mail & Guardian*, May 2 to 8.
- Tissong, M. 1996. BEF+COE=SANEF. *Rhodes Journalism Review*: 5-6, Dec.
- Tsedu, M. 1996. Freeze-frame of the fast track. *Rhodes Journalism Review*: 33, Dec.
- Tugwana, G. 1996. A case for constructive journalism. *Rhodes Journalism Review*: 32, Dec.
- Valentine, S. 1994. Argus gee sy beheer van Sowetan prys. *Sake-Beeld*, Jan. 26.
- Van Graan, M. 1997. If the fishbowl's too small, don't blame the poor fish. *The Sunday Independent*, April 27.
- Vosloo, T. 1992. Oorgange. In: Beukes, W.D. (red.) *Oor grense heen. Op pad na 'n nasionale pers 1948-1990*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel. p. 532-542.
- Williams, M. 1995. Guest editorial. *Rhodes Journalism Review*: 3, Dec.

- Williams, M. 1997. Editors' rejection of newspapers' apology shows a lack of contrition. *The Sunday Independent*, March 9.
- Wilens, I. & Strijdom, H. 1980. *The super-Afrikaners. Inside the Afrikaner Broederbond*. Johannesburg : Jonathan Ball.